

Ku upamiętnieniu

„Ku upamiętnieniu 35 lat dorobku Zakładów Leczenia Gruźlicy w Kowarach otwarto w dniu 7 czerwca 1980 roku Salę Tradycji.”

Tak utrwała zdarzenie wpis na pierwszej stronie Złotej pamiątkowej Księgi Zakładów. Trwanie Sali weszło w trzydziesty rok istnienia. Przemiany strukturalne placówek ochrony zdrowia grożą zniknięciem upamiętnień. A przecież historia wymaga zachowania dokumentacji, utrwalenia pamięci. I temu służyć ma ten artykuł.

Tradycje leczenia gruźlicy i chorób płuc na ziemi jeleniogórskiej sięgają końca XIX wieku. Społeczne zakłady rozpoczęły działalność w roku 1900. Były to lecznice dla płucnochorych organizowane i budowane przez Śląskie Zakłady Ubezpieczeniowe (Landesversicherungsanstalt Schlesien) we Wrocławiu, powołane w oparciu o ustaw Sejmu Pruskiego z roku 1885. Wcześniej wykorzystywano specyficzne warunki klimatyczne kotliny jeleniogórskiej, Pogórza Karkonoszy i Gór Izerskich dla lecznic prywatnych (1877 rok - Barcinek dawniej Berthelsdorf-Kemnitz własność dr Mergera, 1880 rok - Szklarska Poręba własność dr Schultz, 1893 rok – „Lenzheim” dr Kloidt). Korzystne warunki klimatyczne i potrzeby epidemiologiczne spowodowane warunkami społeczno-ekonomicznymi wpłynęły na rozwój zakładów ukierunkowanych na leczenie gruźlicy i szerzej pojętych chorób płuc.

Ziemia jeleniogórska nie zniszczona działaniami walk II wojny światowej w pierwszych latach powojennych ze swoimi zakładami przeciwgruźliczymi stała się ostoją dla wracających z Zachodu jeńców wojennych, z obozów koncentracyjnych i z przymusowej pracy w Niemczech. A następnie stała się miejscem szkolenia przyszłej kadry fizjatrów. Sanatoria przejęte z całym wyposażeniem, prawie pełną obsadą medyczną, wyposażoną salą operacyjną i zapasem leków stanowiły bezcenne miejsce leczenia napływających chorych. W maju 1945 roku na łóżka szpitalne przyjęto Żydów wykonujących dotychczas prace asenizacyjne. W czerwcu przybył pierwszy polski lekarz dr Bolesław Bartenbach z grupą 40 wojskowych i powstańców warszawskich ze szpitala stalagu VIII-A w Zgorzelcu (Ujazd koło Zgorzelca, dawniej Goerlitz-Moys). Przywiózł ich dr Jan Gliński, wówczas lekarz powiatowy Zgorzelca. 15 sierpnia dotarła dr Jadwiga Dąbrowska ze stuosobową grupą powstańców Warszawskich wraz z dr Emilem Wartanowiczem. Z tej grupy wywodzili się pierwsi polscy pracownicy Zakładów. W listopadzie zaczęli napływać z głębi kraju dalsi lekarze: dr Stefan Warszawski, dr Edmund Stanowski, absolwenci medycyny Antoni Lewkowicz i Kazimierz Nekanda-Trepka. W grudniu przybył z nominacją dyrektora „Zakładów Instytutu Przeciwgruźliczego ZEYLANDOWO w Krzyżatce” (później Kowary) dr Lesław Węgrzynowski znany lwowski fizjatra.

W styczniu 1946 roku grono lekarzy z dr Lesławem Węgrzynowskim założyło pierwszy w powojennej Polsce oddział Polskiego Towarzystwa Badań Naukowych nad Gruźlicą zarejestrowany 28.2.1946 roku uchwałą Zarządu Głównego jako oddział Bukowiec. 31.05.1947 roku dr Lesław Węgrzynowski objął Katedrę Ftyzjatrii i Klinikę Gruźlicy na Uniwersytecie Wrocławskim.

Przełomowym dla pracy zakładów było przybycie z Anglii dr Kazimierza Dębickiego 1.07.1947 roku i objęcie przez niego kierownictwa sanatorium Bukowiec. W ciągu piętnastomiesięcznego pobytu zreorganizował zakład i zespół operacyjny. Zorganizował salę operacyjną, wprowadził nowoczesne metody pracy, anestezję dotchawiczą, współczesne metody chirurgicznego leczenia zapadowego jamistej gruźlicy płuc stosowane na zachodzie odsuwając na dalszy plan techniki zabiegowe niemieckich torakochirurgów. Wprowadził nową

dokumentację operacyjną, w języku polskim i łacińskim. Reorganizacja ta i osobowość Kazimierza Dębickiego pozwoliła rozpocząć szkolenie specjalistów torakochirurgii i fizjatrii. Praca jego pozwoliła na stworzenie ośrodka nowoczesnej torakochirurgii w Bukowcu i odegrała znaczną rolę walce z gruźlicą w kraju. Bukowiec i Wysoka Łąka stały się zakładami, z których wyszło wielu organizatorów poradnictwa i szpitalnictwa specjalistycznego.

Po powołaniu dr Dębickiego na Katedrę Chirurgii Akademii Medycznej w Gdańsku ordynaturę chirurgii bukowieckiej objął dr Stefan Warszawski pod kierownictwem naukowym prof. dr hab. Wiktora Brossa powołanego przez Dyрекcję Naczelną ZUS w Warszawie, któremu wówczas podlegały Zakłady. Przyjmowano pacjentów z całej Polski.

1.6.1949 roku Minister Zdrowia mianował dr Bronisława Wagnera dyrektorem Państwowego Zespołu Sanatoriów Przeciwgruźliczych w Kowarach, jednego z sześciu w kraju. Było to przejście zespołów od Zakładów Ubezpieczeń Społecznych na mocy ustawy z 28.10.1948 roku i przejście na budżet centralny. Zespół liczył wówczas blisko 2000 łóżek, obejmował 13 sanatoriów dla dorosłych i dzieci. Dr Bronisław Wagner pełnił swą funkcję 18 lat, udoskonalił organizację i wyposażył zakłady w nowocześniejszy sprzęt diagnostyczny.

Autorka objęła pracę w Zespole z nakazu pracy, ale też z wyboru terenu, który poznała wcześniej w roku 1947 wędrując z harcerzami. Już w 1964 roku na XV Zjeździe PTF w Krakowie w ramach sekcji Epidemiologii i Organizacji Walki z Gruźlicą (z przewodniczącym prof. Marianem Zierskim) przedstawiła pracę o organizacji leczenia przeciwgruźliczego regionu jeleniogórskiego w latach 1945-64, która wywołała duże zainteresowanie zwłaszcza u osób pamiętających pierwsze, powojenne lata. Był to asumpt do dalszego zbierania materiałów i dokumentacji pierwszych lat działalności. Wiele żyjących jeszcze osób związanych uczuciowo z zakładami przechowywało fotografie, przedmioty, wydawnictwa przedwojenne, a nawet sprzęt medyczny. Przyczynili się oni walnie do realizacji inicjatywy powstania Sali Tradycji Zakładów.

Najlepiej określił to wstęp wpisany w Księdze Pamiątkowej: „Z inicjatywy Wojewódzkiego Obywatelskiego Komitetu Ochrony Pomników Walki i Męczeństwa w Jeleniej Górze, zgodnie z zaleceniami Zarządu Głównego Związku Zawodowego Pracowników Służby Zdrowia, realizując dążenia załogi do upamiętnienia mijających 35 lat pracy dla dobra chorego w walce z gruźlicą i chorobami płuc przystąpiono do organizacji Sali Tradycji Zakładu.”

Powołany został Społeczny Komitet Organizacyjny. Dzięki wspólnemu działaniu Dyrekcji, POP (takie to były czasy) i Rady Zakładowej inicjatywa została podjęta przez wszystkich pracowników, którzy wnieśli własne pamiątki, dokumenty i wspomnienia do zbiorów powstającej Sali. Archiwum Specjalistycznego Zespołu oraz Archiwum Wojewódzkie i Archiwum Urzędu Miasta w Kowarach stanowiły podstawę źródłową do dziejów leczenia naszego terenu. Zachowane w Dziale Metodyczno-Organizacyjnym Zespołu dokumenty lat pierwszych stały się zaczątkiem zbiorów pierwszej w placówkach służby zdrowia naszego województwa Sali Tradycji.”

Sala Tradycji powstała w budynku „Bukowiec”, dawnym sanatorium torakochirurgicznym. Obecnie nie należy on do Zespołu i jest szpitalem rejonowym. W związku ze zmianami organizacyjnymi Sala znajduje się od blisko 20 lat w budynku szpitala „Wysoka Łąka”. Zajmuje trzy połączone sale z zachowanym pierwotnym charakterem. Obejmuje tematycznie okres od 1900 roku do współczesności. Liczy około

600 skatalogowanych eksponatów. Dokumentuje na planszach historię zakładów dla płucnochorych kotliny jeleniogórskiej, a szczegółowo zakłady Zespołu. Najstarszym eksponatem jest aparatura do wytwarzania odmy wewnątrzopłucnowej sprzed lat dwudziestych, dokumentacja fotograficzna budowy sanatorium „Bukowiec” z lat 1912-1914 oraz połowy aparat odmowy bez szklanych pojemników. Interesujący jest jeden z pierwszych aparatów spirometrycznych szwedzkiej firmy Kifa z roku 1955. Unikalną wartość posiada oryginalna dokumentacja zabiegów operacyjnych malowana przez artystę plastyka a zarazem pacjenta Józefa Gielniaka, grafiki dr Kazimierza Nekanda-Trepki i linoryty fantazyjne oraz exlibrisy Józefa Gielniaka. W Sali znajdują się dokumenty repatriacyjne pracowników, nominacja pana Józefa Stróżyńskiego - upoważnienie do przejęcia sanatorium „Bukowiec” „w administrację polską”, legitymacje pracowników z pierwszych lat oraz zbiory dokumentacji zabiegów operacyjnych - dwie teczki z lat 1945-1946 w języku niemieckim (mimo udziału lekarzy Polaków) oraz zestaw prowadzonych już po polsku Ksiąg Operacyjnych aż do zakończenia operatywy w roku 1969.

Autorem scenariusza była dr n.med. Teresa Grzegorzczak-Skibińska, realizatorem wystroju pan Michał Orlicz. Dokumentację fotograficzną wykonał pan Krzysztof Sawicki i dr Jerzy Sauer. Księgę inwentaryzacyjną w roku 2001 zaprowadził mgr Stefan Skibiński. Sala otrzymała odznakę *Opiekuna Miejsc Pamięci*, a Dyrekcja Srebrny Medal *Opiekuna Miejsc Pamięci* z rąk wojewody jeleniogórskiego mgr inż. Michała Mierzwy.

Sala jest dostępna dla pacjentów, uczestników zebrań i szkoleń personelu medycznego oraz dla wycieczek.

Ponad 100 lat pracy leczenia przeciwgruźliczego na ziemi jeleniogórskiej pozostawiło niezaprzeczalny ślad zarówno w opanowaniu choroby społecznej jaką była gruźlica jak i w tradycji kulturowej regionu. Upływający czas zmienia funkcje budynków, zaciera ich zabytkową przeszłość i rolę jaką odegrały w historii ziemi jeleniogórskiej, a głównie w historii medycyny. Wiodącym szpitalem specjalistycznym chorób płuc i gruźlicy pozostała „Wysoka Łąka”, której minęło już 100 lat od przyjęcia pierwszych pacjentów. Jej forma architektoniczna przetrwała, a funkcjonalna pozwala na nowoczesną diagnostykę i współczesne warunki leczenia.

*Autor; dr n.med. Teresa Grzegorzczak-Skibińska
ze Specjalistycznego Zespołu Gruźlicy i Chorób Płuc
wiosna 2009 roku*

PIŚMIENNICTWO i ŹRÓDŁA

1. Archiwum Sali Tradycji Specjalistycznego Zespołu Gruźlicy i Chorób Płuc w Kowarach.
2. Archiwum Specjalistycznego Zespołu Gruźlicy i Chorób Płuc w Kowarach.
3. Denkschrift zum 25-jährig Bestehen der Männerheilstette Hohenviesse in Riesengebirge der Landesversicherungsanstalt Schlesien - 1927.
4. Dziennik Zdrowia nr 5 z roku 1945, „Instrukcja kierowania na leczenie sanatoryjne przypadków gruźlicy”, Ministerstwo Zdrowia Warszawa 1945.
5. Frenkel B. Tuberculose-Kongress Denkschrift Berlin 1905, Deutsche Centralkomitee

zur Errichtung der Heilstätte. Berlin 1905.

6. Grzegorzczuk-Skibińska T. „Organizacja leczenia przeciwgruźliczego regionu jeleniogórskiego w latach 1945-1966. Wiadomości o gruźlicy i chorobach płuc” Z.Gł.PTF. Warszawa nr 5-6 oraz Gruźlica, XXXIII 1965 nr 10, w Pamiętniku XV Zjazdu PTF w Krakowie.

7. Grzegorzczuk-Skibińska T. „Dzieje leczenia przeciwgruźliczego regionu Sudetów Zachodnich”, rozprawa doktorska Wrocław 1990.

8. Grzegorzczuk-Skibińska T. „Z dziejów leczenia przeciwgruźliczego ziemi jeleniogórskiej, w 100-lecie Szpitala „Wysoka Łąka” – Społeczny Komitet Walki z Gruźlicą i Chorobami Płuc, Jelenia Góra 2002.

9. Pichulowa K. „Historia Polskiego Towarzystwa Ftyzjopneumonologicznego w latach 1934-2000” Med-Press, Warszawa 2001.

10. Popiołek K. „Historia Śląska” Katowice 1972.

11. Staszewski W. „Okolice Jeleniej Góry jako tereny uzdrowiskowo-lecznicze” Instytut Zachodni, Poznań 1954.

12. Wagner B. „Państwowy Zespół Sanatoriów Przeciwgruźliczych w latach 1945-1965” – w maszynopisie.

13. Warszawski S. „Działalność oddziału PTF Bukowiec w latach 1945-1965”, Wiadomości o Gruźlicy i Chorób Płuc, ZG PTF 1965, nr 5-6.

14. Warszawski S. „Sprawozdanie z XV-letniej pracy oddziału chirurgicznego w Bukowcu w latach 1945-1961” Wiadomości o Gruźlicy i Chorobach Płuc nr 4. ZG PTF Warszawa 1961.